

**Az Arany Iga, avagy a misztikus tibeti jogrendszer. Könyvismertető Rebecca French
The Golden Yoke: The Legal Cosmology of Buddhist Tibet c. művéhez**

Ormándi Kristóf¹

*„A vallási jog sima, mint egy selyemcsomó [a nyakadon.]
Az állami jog irányít, mint egy arany iga.”*

/A Dalai Lámák Ganden Podrang Törvénykönyve/

*„Röviden:
Egy varrótű (hogyan összeoldsd a történetet),
Egy vágókés (hogyan éles döntést hozsz),
Megfelelő módon összefont ujjak (összehozni a két oldalt),
Szükséges [egy jó bírónak vagy békéltetőnek] tudni ezeket a módszereket.”*

/Neudongi-kódex/

Bevezetés

E sorok írója a személyes érdeklődésből fakadó belső indítástól vezetve, illetve hogy az összehasonlító jogtan „asztalára” is feltegyen pár morzsát, elkezdett az antik buddhista alapú jogrendszerek működése után kutatni. Így logikus következő lépésnek hatott, hogy a „Világ Teteje” azaz Tibet ősi eredetű, a kínai kolonizációt megelőző sajátos jogrendjét illetve jogintézményeit a hazai olvasóközönség elé tárjam, illetve ennek véghezvitelét megkíséreljem. Ez azért is fontos, mivel az európai értékrend alapján kifejlődött és a Nyugatot gyakran önkéntelenül is intellektuálisan felsőbbrendűnek tartó, feltételező összehasonlító jog tudományterülete sokat profitálhat az eddig kevesebbet kutatott, szinte fehér foltként ható más kulturális, világnézeti alapok (úgy mint a buddhizmus) megértéséből és bizonyos látásmódok abszolválásából. Szerencsére született egy korszakalkotó mű Rebecca French amerikai jogi antropológus tollából, melyet jelen szerző tudomása szerint még nem ültettek át magyarra.² A könyv nagyobb egységeit bemutatva és annak szerkezetén végig haladva átfogó képet kapunk a tibeti szokásjog, köz-és magánjog valamint a (bírói, egyéb hatósági) eljárásjog működéséről. Ez a világ azért káprázatba ejtő és látszólag idegen, mivel Tibetben több mint háromszáz évig a Dalai Lámák által irányított teokrácia működött, ennek következtében a vallás irányította a nép és az állam szinte minden mozzanatát. Maga a jogrend is a buddhista vallási normákra „nőtt rá”, és azokból táplálkozik. A tibetiek hite szerint a veszekedés rossz karmát szül, és a negatív következményeket kerülendő (valamint azért is, hogy a vitákat szűk közösségi körben lehessen elsimítani, vö. a kínai kultúrában „*az ég magas, a császár messze van*” elvvel) igyekeznek minden hivatalos bírói, jogi fórumot elkerülni. Mindazonáltal a már a 20.sz. elején is több milliós lélekszámú országban elengedhetetlenül fontossá váltak az igazgatási szervek, és a bírói fórumok sem maradhattak restek. *A buddhista valláson alapuló kozmológiából*

¹ A szerző az SZTE ÁJTK ÖJJI doktorandusza.

² Rebecca French: *The Golden Yoke: The Legal Cosmology of Buddhist Tibet*. Snow Lion Publications, Ithaca, NY. 1995.

*következik, hogy a tibetiek mindent egy egységes, kozmikus „mandala” részeként fognak fel, vagyis minden mindennel összefügg, a világ apró részletei állapotukban, tulajdonságaikban a nagy egész részét képezik. (French meglátása alapján a tibetiek úgy értelmezik a jogot, mint az univerzumot: egy kaleidoszkóp-szerű kozmológia, azaz olyan átrendeződő minták és cselekedetek összessége, amelyek egyszerre állandóak és változóak, egységesek és elkülönülők, koherensek illetve inkohereensek.)³ Ebből is következik – ahogy a későbbiekben azt látni fogjuk – hogy a jognak tekintettel kellett lenni egy sor olyan sajátosságra, amely a hermetikusan zárni igyekvő európai jogfelfogástól távol esik. Például a büntetőügyekben a bírónak figyelembe kellett venni az adott cselekmény lehetséges előző életbeli okait, illetve a következő életbeli kihatásait is annak érdekében, hogy a legigazságosabb ítéletet hozhassa meg, illetve a tibeti jogrendből, mivel úgy gondolják hogy a dolgok öröktől fogva vannak, és soha nem érhetnek (a megvilágosodás kivételével) végleges stádiumba sem, hiányzik (illetve egyes konkrét döntésekben átértékelődik) a *res judicata* fogalma. A nyugati jogász szemmel nézve szokatlan, sőt esetenként *sui generis* helyzeteknek, intézményeknek még koránt sincs ezzel vége, sőt említésre méltók a tibeti családi, vagyoni jog és a közjog egyes sajátos intézményei is.*

Ezen írás tehát nem annyira magára a könyvre, annak stílusára vagy olvashatóságára kíván reflektálni, hanem a *könyv lényegiségét* igyekszik megragadni: tartalmán, szerkezetén keresztül mutatja be a tibeti jog egyes kiemelt jelentőségű, illetve a világ más tájaitól nagyban eltérő intézményeit. Természetesen a szóban forgó mű szerzőjének kommentjei, jogi és antropológiai természetű meglátásai is kitűnnek majd az elemzésből, főleg a mű feldolgozásából nyert konklúziók révén.

1. Tibeti életviszonyok, házassági és családi jog

A Tibeti-fennsík a Himalája hegyláncjai között helyezkedik el, átlagosan mintegy a tengerszint feletti 6000m-en elterülő száraz, sivatagos és sziklás terület. A csapadék nem sok, a földek az időjárási és domborzati viszonyok miatt nehezen művelhetőek. Az itt élő törzsek, amelyek részint letelepedett, részint nomád embercsoportok voltak, már a középkorban elkezdtek közös kulturális identitást vállalni. Bár a társadalom szempontjából számít, hogy ki melyik tájegységről származik, és az eltérések mind a beszélt nyelvben, mind a népszokásokban jelentősek lehetnek, azért minden etnikailag tibeti ember a tibeti (*bodpa*) identitást vallja magáénak, ekként azonosul. A legtöbb ember társadalmi státuszát tekintve *nomád állattartó, földműves, kézműves, pap vagy szerzetes (apáca)* volt a Dalai Láma által fémjelzett korban, míg a társadalom nagyjából 10%-a tartozott a *nemesség* vagy a *hivatalnoki réteg* körébe. A szegénységből kivezető elsődleges út az egyházi karrier vállalása volt, ennek köszönhetően viszonylag magas volt a társadalmi mobilitás. A tibetiek túlnyomó többsége (vannak muszlim és keresztény kisebbségek is) a *Vajrayana – Gyémánt Út* elnevezésű buddhista vallási irányzat (köznapi nevén tibeti buddhizmus) elvei szerint éli életét.⁴ A buddhizmus szempontjából elsődleges tanítás, hogy az élet szenvedés, ezért törekedni kell a szenvedés okainak megszüntetésére, minél hatékonyabb kiküszöbölésére. Ez azért is fontos, mivel a fennsíkon az

³ Uo. 16.

⁴ Uo. 24-37.

életkörülmények nehezek. Alacsony a szaporulat, és magas a halálozások száma, sőt akár a csecsemőhalandóság is, így minden gyermek születésének örülnek, és nem feltétlenül a felmenőit, konkrét vérvonalát nézik. (A buddhista társadalomban a házasságon kívüli gyermeket sem sújtja megvetés.) Ebből következően kialakult az a szokás, hogy egy férfinak több neje lehet, illetve hogy egy nőhöz egy adott családban több férfi utódot adtak hozzá, a családi vagyon egyesítése és a gyermekáldás reményében. Az utódok nevelése a tágabb családi lakóközösség feladata volt. Ezzel kapcsolatban a könyv több példát is felhoz, pl. az egyik interjúalany, *Kungola Thubten Sangye* születési családjában először az édesanyja és az édesapja voltak (monogám) házasságban, majd előbbi halála után az utóbbi bekapcsolódott az öccse és annak neje házasságába. Az öcs halála után elvette annak özvegyét, ismét monogám módon.⁵ Egy másik eklatáns példa egy *Amala* nevű nő esete, akit nőül adtak egy férfinak, majd miután az elköltözött, annak öccséhez, aki (nem cölibátusban élő) buddhista szerzetes lett, mindazonáltal a házasság megszűnt, de időnként hazalátogatott Amalához. Ezután a legfiatalabb öcs felesége lett, de mivel ez utóbbi sokat utazott, említett hölgy a faluban talált magának egy szeretőt, akit teljesen nyíltan felvállalt. A gyerekei így mind a négy férfit (a három férjet és a szeretőt) apafigurának tekintették.⁶ A házasságok általában megtervezettek voltak, nem volt jellemző a pusztán szerelemből házasodás, de a házassági szerződésbe mindkét szülőpárnak bele kellett egyhangúlag egyezni, és fontos körülmény volt hogy a házasulandó fiúnak tetszen a lány. A szerződés egy bonyolult formulákkal teli irat volt, amely az ilyenkor imákon kívül tartalmazta, hogy az adott családok és a házasulandók kozmológiai szempontból (*öt elem* tanítása szerint) egyeznek egymással, valamint hogy milyen szabályokat és erkölcsi normákat kell a házasságban betartani. Ezek megsértése esetén a házasság megsemmisíthetővé vált. Ha a fiú sértette meg, akkor a lány hozományának kétszeresét kellett visszafizetni, ha a lány, akkor elesett a hozománytól.⁷ A testi fenyegetés a családban elfogadható módszernek számított, de a *karma* tana miatt a gyakorlatban ritkán került sor rá.

2. Tulajdonjog, öröklés és végrendelet.

A földtulajdon mögöttes alapja a Dalai Láma és az általa kinevezett kormány hatalma volt. Minden földet ők osztottak fel, és az államhatalom adományozta egy-egy család tulajdonába, akik birtokolták, művelték és a hasznait szedték. Minden birtok alapító okmányában le volt írva hogy mekkora és milyen nemű adót kell teljesíteni, ez általában valamilyen gabona természetbeni leadózását jelentette. A birtokrendszer általában elég stabil volt és akár több generáción átívelt, amennyiben az adókat a birtokosok rendszeresen fizették.⁸ A különleges birtokok két formája a *podrang*, ami a feudális korból maradt fenn; gyakorlatilag egy nemesi család palotáit és egyéb nagybirtokait jelenti, amelyek apáról fiúra öröklődnek, illetve a *labrang*, ami a nagy reinkarnálódott mesterek örökös birtoka. (Mindig az a személy kapja meg, akit reinkarnációként elismernek. Pl. a Dalai Láma *labrang*jába tartozott a Potala Palota, a Nyári Palota, és Lhasza fővárosban sok kiemelt épület illetve a város földjeinek harmada.)⁹ Tibetben a tulajdont két típusra osztották, a *személyes tulajdont* jelentette a család minden ingó

⁵ I.m. 38.

⁶ Uo. 39.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 118-119.

⁹ Uo. 119.

vagyona, a *valós tulajdon* a családi földbirtok volt.¹⁰ A végrendelet nélküli öröklés sorrendje általában a következők szerint alakult:

- a) a legidősebb fiú, ha nem volt szerzetes (főleg, ha ő és testvérei többférjű házasságban élnek egy nővel)
- b) ha a legidősebb nem tudja átvenni a birtok irányítását, akkor egy fiatalabb fiú testvére (lehetőség szerint testvéreivel együttműködve, többférjű házasságban)
- c) ha nem voltak fiúk, akkor az egyik lány fia, aki hajlandó volt beköltözni a házba és a földeket művelni. Ha több unoka volt, akkor általában egy fiatalabb unokát választottak, aki más földeket nem örökölt.
- d) ha nem voltak fiúk, sem fiú unokák, akkor a legidősebb, nem apáca lány. Ha nem volt hajlandó megházasodni, akkor azt preferálták helyette, aki megházasodott (bár a fia felnőttéig ő maradt a birtok irányítója). Alternatív lehetőség, hogy egy nagybácsi vagy nagynéni (apa testvére) ezen a ponton bejelentette igényét a birtokra.
- e) Ha nem voltak örökösök, a föld az államra szállt vissza.¹¹

A végrendelet felülírta az általános öröklési szabályokat. Ez alól kivétel, ha a nyilvánvaló férfi örökösöket jogos ok nélkül zártak ki az öröklésből, ez esetben az örökös bíróság előtt megtámadhatta azt.¹² Normális esetben az apa, ha halálos beteg volt, összehívta a barátait, akikkel megbeszélte hogy mit szeretne tenni a vagyonával. Ezek egyikét kinevezte a végrendelet „végrehajtójának”, aki a rendelkezések beteljesítéséért felelős. A barátok a megbeszélte végrendeletet mind tanúként írták alá. Ha a végrendelet tartalma vitatható volt, bíróságra is lehetett menni, de a tibetiek, különösen a vidéki emberek elsősorban a közösségi, belső vitarendezést preferálták.¹³

3. A jogrendszer kialakulása. Államigazgatás, az egyházi és világi szintek.

A tibeti történelemben elsőként a 632-ben trónra jutott *Songtsen Gampo* király foglalkozott törvényalkotással. Az általa alapított *Yarlung* dinasztia uralma alatt (a következő 250 évben) Tibet hatalmas birodalomná nőtte ki magát, amely a ma Kína és Mongólia területén élő egyes törzseket is leigázta. Az általa összeállított joganyagból alakult ki Tibet első törvénykönyve. Ez azonban még az archaikus kor szövegeinek jegyeit viselte magán, úgy mint a számok és az ősi rítusok iránti szemmel látható vonzalom (pl. a *Négy Nemes Igazság*, a *Tíz Bűn*, a *Tizenhat Erényes Cselekedet*, stb.)¹⁴ Ezt követően Tibet szétesett számos kisebb királyságra és fejedelemségre, majd az 1200-as években a mongol kán segítségével a *szakjapa* buddhista szekta egyesítette. A szakja uralom rövid ideig tartott, és állítólag nem saját jogi anyagból dolgoztak, hanem a mongol szokásjogot vették át.¹⁵ Ezután az ország megint széthullott. A következő komolyabb jogi kódex a *Tsang* volt, amelyet azonos nevű királyság uralkodója (később egész

¹⁰ Melvyn C. Goldstein: *A History of Modern Tibet, 1913-1951: The Demise of the Lamaist State*. University of California Press, Berkeley; Los Angeles; London, 1989. 172.

¹¹ French i.m. 172-173.

¹² Goldstein i.m. 173.

¹³ Uo.

¹⁴ French i.m. 41.

¹⁵ Uo.

Tibet ura) kodifikált. A Tsang-kódex volt az első komoly közigazgatási jogi törvénykönyv, amely még a Dalai Lámák trónra jutása után is hatályban maradt, illetve 1642-ben az ötödik Dalai Láma ennek alapján dolgozta ki Tibet kínai megszállásig hatályos kódexét, a *Ganden Podrang Törvénykönyvet*.¹⁶ Bár a Tsang-kódex világi eredetű volt, mégis buddhista alapokra épített, ami által könnyű volt a Láma számára, hogy egyes rendelkezéseket egy-az-egyben átvegyen, és így a kódex szellemiségét leginkább vallási elvekkel dúsította fel. Gyakori volt az utalás a középkori, metaforikus nyelven íródott *Neudongi-kódexre*¹⁷ is, amelyet nem sokáig alkalmaztak, azonban egyes elemei a szokásjogba beépültek. A tibeti jogrendszer nagyban különbözött a többi, általunk ismert jogrendszertől: nem létezett a precedens fogalma, és a törvényeket a jogalkalmazók az európai értelemben véve nem értelmezték. A törvénykönyvek nem írták fölül a korábbi törvényeket, és példákat vagy kommentárokat sem tartalmaztak. Nyelvezetük legtöbb esetben inkább tanácsadó jellegű volt, mintsem kógens. A törvénykönyveket a döntéshozás megbízható alapjainak és a hagyományos eszmék tárházainak fogták fel. A törvényszövegek mellett a legtöbb tibeti ember a jogi szövegekre és közmondásokra támaszkodott, amelyek közismertek voltak.¹⁸

A tibeti államban, mivel egyházi természetű volt, élesen elváltak egymástól az egyházi és a világi hatalmat képviselő rétegek. A kormányzat egyházi szárnyát csak szerzetes hivatalnokok alkották, a világit szerzetesek és világiak is. A világi hivatalnokok általában a hagyományos tibeti nemesség sarjai voltak, akik féltékenyen őrizték pozíciójukat a központi kormányban. Pénzt nem igazán kaptak a munkájukért cserébe, viszont a családjuk megőrizhette birtokait és a hierarchiában ellátott helyét (illetve további birtokokat is kaphatott). A szerzetes hivatalnokok csak a vezető *gelugpa* vallási irányzatból származhattak, általában a három nagy kolostor (*Szera, Drepung, Ganden*) egyikéből. Cölibátusukon kívül csak névleg voltak szerzetesek; egyházi képzést általában csak pár hétig kaptak, utána közigazgatási tanulmányokat kellett folytatniuk.¹⁹ Bár hivatalosan bármelyik társadalmi rétegből be lehetett ide kerülni, és ezáltal a társadalmi mobilitás meg is valósult, a gyakorlatban (1940-50-es évek) leginkább a tibeti középosztály gyermekei adták ezt a réteget, és pozícióikat örökletesnek tekintették. Mivel szerzetesek voltak, örökbe kellett fogadniuk egy örököst, általában unokaöccsüket.²⁰

A tibeti államigazgatási rendszernek öt alapvető szintje volt. A legalacsonyabban a kerületi hivatalok voltak, amelyek több falu vagy egy városrész képviselőjét látták el. (Például Lhászában két kerület volt.) A hivatal tipikusan két kerületi vezetőből, két kerületi képviselőből és a személyzetből állt. A kerületi képviselők általában tíz-tizenöt évig maradtak pozícióban, és ők látták el a helyi ügyekről ismeretekkel a vezetőket, akik pár (4-5) év után cserélődtek. A kerületi hivatalnokok voltak felelősek az adók beszedéséért, és bírói feladatokat láttak el, amikor egy vita vagy bűncselekmény miatt a kerületben formális eljárást kellett indítani.²¹ A következő szint a kormányzói hivatal volt, ami több kerület igazgatásáért volt felelős. A

¹⁶ Uo. 42.

¹⁷ A *neudongi kódex* (melyet a keletkezési helye, a Lhászához közeli Neudong/Nedong városáról neveztek el), a Szakja uralom eltörlését követő, legerősebb tibeti királyság vezető dinasztiája, a *Phamogru* család megrendelésére készült. Általános és különös részből áll, az általános rész alapelveket és közmondásokat tartalmaz, a különös rész pedig tizenöt sarkalatos törvényből áll, amelyek pl. a lopás, ölés, házasságtörés, illetve az adásvételek, állatok eladása és cseréje, hadsereggel kapcsolatos szabályozások stb. állnak. A kódex nyelvezete nem parancsoló, inkább konzultatív jellegű. Ld. French i.m. 42.

¹⁸ Uo. 43.

¹⁹ Goldstein i.m. 8-10.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 170.

kormányzók hatalmi státusza és függetlensége régióként változó volt. A három legmagasabb szint a tibeti központi kormányzatban – alulról felfelé haladva – a különböző közigazgatási hivatalok; az Egyházi Hivatal és a Kabinet; és a Dalai Láva Hivatala voltak.²² Az egyházi szintek vezetését az Egyházi Hivatal (*Yigtsang*) és a négy Nagy Szerzetes Titkár látta el. Ők a szerzetesekkel, apácákkal, kolostorokkal és más egyházat érintő ügyekkel foglalkoztak. A kormány világi szárnyát az ugyanennyire befolyásos Kabinet (*Kashag*) látta el, amely az összes világi közigazgatási hatóságot és a világi bíróságokat irányította. Mindkét szárny a Dalai Láva Hivatalának jelentett. A közigazgatási hivatalok, amelyekből legalább húsz volt, lényegében a mai minisztériumok szerepét látták el. Mindegyik bíróságként is járhatott el, ha a Kabinet úgy rendelkezett. Szinte az összes nem egyházi ügyet a Kabinet elé kellett terjeszteni, amely aztán kiutalta azt az egyik közigazgatási hivatal, a Dalai Láva Hivatala, vagy a Tibeti Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe.²³ Ezáltal a Kabinet nagyon befolyásos szervként működött, hiszen ők döntöttek el, mely ügyek kerülhetnek a Legfelsőbb Bíróság vagy a Dalai Láva elé. A Kabinetet négy Forma²⁴ vezette, akik közül három világi és egy szerzetes hivatalnok volt. A négy hivatalnoknak egyenlő hatalma volt, és konszenzus útján hozták meg döntéseiket. Tibeti Legfelsőbb Bíróság az ország legfőbb bírói szerve volt, amely szinte az összes gyilkossági ügyben döntött, és a legfőbb fellebbezési fórum volt. Általában napi 2-3 ügyet tárgyalt, és a bűnösök fizikai megbüntetéséért is felelős volt. Tipikus esetben két bíró volt jelen egy ülésen. A fontosabb ügyekben döntésüket a Kabinetnek illetve a Dalai Lávának küldték jóváhagyásra. Ha ez valamely okból elmaradt, akkor ezek utasíthaták a Bíróságot a döntés megváltoztatására.²⁵

4. Vitarendezés a formális jogrendszeren kívül

Különböző okoknál fogva a tibetieknek erős preferenciájuk volt a formális jogi út elkerülésére. Ezen okok közé tartozik többek közt, hogy a bírósági eljárás hosszabb és költségesebb volt, illetve hogy kevésbé privát és szégyenteljesebb természetű. A felmerült vitákat szerették a csoporton, közösségen belül megbeszélni, ha ez sem sikerült, megpróbálták egy láma közbenjárását kérni, aki megbékítette a feleket.²⁶ A kisebb konfliktusokat általában könnyen elsimították, így arról szinte semmi írásos emlék nem maradt fenn. De ezeken kívül volt számtalan olyan vitás ügy, amit a formális jogrendszeren kívüli, helyi jogi szervek közbenjárásával sikerült megoldani.

Két példa ezekre az informális csoportosulásokra a különféle *szövetkezetek*, amelyeknek sok tibeti a tagja volt, illetve a *helyi bizottságok* amik a „Zöld Szabályokat” állapították meg a földművelő közösségekben. A szövetkezetek Tibetben vallási, etnikai vagy szociális hasonlóságok alapján szerveződtek. Ilyenek voltak például a Nepáli-Tibeti Kereskedelmi Egyesület, amely a kereskedők ügyeit segítette, és a Nepáli Külkapcsolati Irodán keresztül tartotta a kapcsolatot a nepáli és tibeti hatóságokkal, illetve a Tibeti Muszlim Szövetség, amely a társadalom egy jól elhatárolható alcsoportjának ügyeit intézte. A muszlimoknak saját

²² Uo. 169.

²³ French i.m. 153.

²⁴ ang. *Shape*

²⁵ Uo. 295.

²⁶ Uo. 316.

vitarendezési szabályaik voltak, de ha egy muszlim és egy buddhista tibeti közt vita támadt, akkor a lhászai önkormányzat elé került az ügy, amelynek kizárólagos hatásköre volt ilyen ügyekben.²⁷

Az ún. Zöld Szabályok lényegében környezetvédelmi intézkedések voltak. Ezek arra voltak hivatottak, hogy megakadályozzák, hogy az emberi tevékenység hatására negatív energia keletkezzen, vagy az isteneket megsértsék és ezáltal ártson a termésnek. Általában a következő tevékenységek voltak tilosak: sírni vagy üvöltözni, veszekedést kiprovokálni a földeken, a nőknek leengedni a hajukat a földeken, meztelenül járni a földeken, valamint jakot és egyéb fekete állatokat bevinni a vetésre, vörös húst vinni a földek közelébe, felásni a földet vagy épületet emelni bárhová a termőföld közelébe.²⁸ Ezek elfogadásának módja a következő: minden év kora tavasszal a kerület egyik előljárója gyűlésre hívott tíz-tizenkét egyházi és világi képviselőt a régióból, akik lehettek a helyi kolostorok vezetői, földművelők, különböző tartományok előljárói, és a közeli nagybirtokok képviselői. Az összegyűlt bizottság, amely a termesztési időszak erejéig jogi személyként működött, felvázolt egy hosszú egyezséget, amely a tilalmakat meghatározta az adott termesztési időszakra, aztán a kész dokumentumot jelenlévők felolvasták, minden képviselő a saját pecsétjével ellátta, és utána kihirdették a környék földművesei számára.²⁹ Ha bármelyik Zöld Szabályt megsértették, a bizottságot összehívták, hogy bírálja el a jogsértést. Néha a bizottság kijelölt maguk közül 2-3 tagot, akik feladata volt felderíteni a jogsértés körülményeit, majd jelenteni a bizottságnak. Egy esetben, amikor nyilvános vitatkozás jött létre egy birtokvita miatt, a bizottság eldöntötte, hogy hogyan kell felosztani a kérdéses földterületet, és előírt bizonyos vallási felajánlásokat, hogy a termés sértetlen maradjon. Mivel a rossz idő vagy jégeső amit ilyenkor vártak, elmaradt, az emberek elfogadták a döntést, és úgy érezték, hogy a vita negatív energiája ezáltal feloldódott.³⁰ Egy másik jogesetben az egyik fél egy fekete állatot vitt be a földekre, emiatt pénzbüntetést kellett fizetnie, és bizonyos felajánlásokat tennie. (Nem egyértelmű, hogy kinek kellett fizetni, talán a tanúnak aki ezt jelentette, mindenesetre ha így történt, akkor ez lehetőséget adott hamis tanúskodásra a haszon jegyében.)

Ezen testületek működése mellett a viták megoldására gyakran mediáció útján került sor. Ez a tibetiek kedvelt vitarendezési módszere volt, a mediátort a felek választották ki egy formális, írott szerződésben, amelyet a jövőben bizonyítékként is felhasználhattak az ügyben. A mediátor vagy békéltető egy, a közösség által tisztelt és tanult ember lehetett, általában szerzetes, vidéki előljáró, birtok gondnoka, vagy kormánytisztviselő. Ha utóbbi volt, akkor nem hivatalos személyként járt el. A tibetiek azért választották gyakran ezt az utat, mert olcsó volt (elegendő volt egy apró ajándékot adni a mediátornak), és megmentette a családot a szegyetől. Hátránya azonban az volt, hogy a bírósági döntésnél sokkal kisebb súlya volt az így kialakított döntésnek, és nehezebben is volt kikényszeríthető a végrehajtása.³¹

5. Polgári peres eljárás a bíróság előtt

²⁷ Uo. 166-167.

²⁸ Uo. 200.

²⁹ Uo. 199-203.

³⁰ Uo. 202.

³¹ Uo. 122-127.

Egy polgári ügghöz kapcsolódó, formális tárgyalást általában írott, vagy szóbeli kérelemmel lehetett megindítani a helyi kerületi képviselőnél. A polgári pereket a legtöbb fórum előtt nem lehetett mindkét fél beleegyezése nélkül tárgyalni. Néha a békéltető eljárás sikertelen volta miatt a felek a formális bírósági eljárást kezdeményezték, ebben az esetben a képviselő vált bíróvá az ügyben. Néhány polgári eljárásban több bíró vett részt, főleg a nagyobb kerületekben és a felsőbb bíróságokon.³²

A polgári ügyekben a felek kérelmei pontról pontra felsorolták a panaszait, és a bíró vizsgálódásának alapjául szolgáltak, illetve a vita tárgyi alapját határozták le. A bíró ezen pontok alapján kérdezte ki a feleket és a tanúkat. Nem volt olyan eljárás, hogy a felek egymástól kérdezhettek volna, főleg azért, mert általában nem egy időben tartózkodtak a bíróságon. A tibeti bírók számára az igazság ténybeli egybeesését³³ jelentett: tehát a feleknek egymással egyet kellett érteni a tényekben (bár a valósággal nem feltétlenül).³⁴ A bírák a felek és a tanúk szavahihetőségét is igyekeztek meghatározni, kiváltképp amikor nem volt egyértelmű a tényállás. Az *eskü* és a *kockavetés* két olyan eljárás volt, amelyet néha a felek igazának eldöntése érdekében használtak. A tibetiek elfogadták ezen eljárások végkimenetelét, mivel úgy gondolták, hogy *minden karmikusan* van meghatározva.³⁵ Egy 1930-as években lejátszódott ügyben, amely egy földbérlettel kapcsolatos vitáról szólt, kocka feldobásával oldották meg az ügyet. A győztes lett a föld birtokosa és a másik féltől fizetséget kapott a per megnyerése miatt. Az esküt gyakran használták Tibetben olyan ügyekben, ahol egy vita részes felei hajlandóak voltak megesküdni, hogy tisztázzák önmagukat, vagy pedig ha a hatóságok úgy látták, hogy valaki hazudik. Az esküvésbe mindkét félnek bele kellett egyezni, a nem eskütevő fél el kellett hogy fogadja a másik állítását igazként, és ezen felül egyes esetekben fizetni kellett egy „esküpárnát” azaz olyan díjat, amivel kompenzálta a másik felet arra az esetre, ha hamisan vádolta meg.³⁶ Az esküvés abból állt, hogy bizonyos ruházatot kellett viselni, bizonyos szertartásokat bemutatni, és egy erős istenség előtt megesküdni az állítás igazára. Egy nő az 1930-as években az eskü letétele után egy héttel meghalt erős orrvérzésben, és a halála után egyéb bizonyítékokból kiderült, hogy hamisan esküdött; ezért az emberek úgy tekintették, hogy az istennő akire megesküdött, így büntette őt meg.³⁷

Ha az ügy nem oldódott meg eskü, kockavetés vagy egyéb módszer alkalmazása által, akkor a bíró a döntését egy *végső döntési dokumentumba* (határozatba) írta, amelyet a felek elé tártak. Polgári ügyekben a bírósági döntés nem volt kötelező érvényű mindaddig, amíg mindkét fél bele nem egyezett. Ha az egyik vagy mindkét fél megtagadta a dokumentum aláírását, a feleknek fellebbezni lehetett, vagy a kerületi bíróság egy felsőbb bírósághoz utalta át az ügyet.³⁸ Ha a felek beleegyeztek a döntésbe, akkor a fizetéseket és a büntetéseket a bíróságon végrehajtották. Ezen kívül volt egy formális békéltető eljárás is: a két fél fehér sálakat cserélt egymással, és azt mondták egymásnak, hogy „*Mától fogva olyanok leszünk, mint a rokonok.*” Egyes esetekben a felek formális ünnepséget szerveztek, ahol evés-ivás közben megbeszélték a jövőbeli teendőket és megbocsátottak egymásnak.

³² Uo. 128-138.

³³ ang.: *factual consonance*

³⁴ French i.m. 137.

³⁵ Uo. 129.

³⁶ Uo. 134.

³⁷ Uo. 132.

³⁸ Uo. 126.

6. Büntetőeljárások és a büntetés-végrehajtás

A French által megkérdezett tibetiek állítása szerint a *bűncselekmények* – a banditizmus kivételével – *igen ritkák voltak Tibetben*, részben az erős vallásos érzület miatt, részben azért, mert a büntetések nagyon szigorúak voltak.³⁹ Mint a polgári ügyek esetében, itt is igyekeztek a formális jogrendszert nem bevonni, amikor bűncselekmény történt. A tibeti rendszer egyik érdekessége az volt, hogy a kisebb bűnöket nem kellett bejelenteni, ezért azokat meg lehetett közösségi, informális úton oldani. Ennek azonban hátránya is volt, mégpedig hogy a hivatalos szervek nem léptek közbe kisebb ügyekben, kivéve ha a sértett megtalálta az elkövetőt, és bizonyítékokkal is rendelkezett a bűncselekmény elkövetéséről.⁴⁰

Voltak azonban olyan, súlyos bűnök, amelyeket mindenképpen be kellett jelenteni a központi kormányzathoz a kerületi hivatalon keresztül. Ezek közé tartozott a *mérgezés, a gyilkosság, árulás, gyűjtogatás, lopás* (beleértve a betörést és a fontos vagyontárgyak elrablását is), *lázadás, súlyos testi sértés, és a komolyabb kuruzslás* illetve sötét mágia is.⁴¹ A formális büntetőügyek nagyon hasonlítottak a polgári ügyekre. Ezek is kérelemre indultak, és gyakorlatilag Tibetben a sértettnek, annak családjának, a tanúknak vagy a földbirtokosnak, rendőröknek, öröknek kötelességük volt a kerületi hivatal felé jelenteni az ügyet amilyen hamar csak lehetett. Emberölés esetében a gyilkosságért azt is könnyen felelősségre vonhatták, aki az ügyet nem jelentette, ezért a kérelmek szinte azonnal megérkeztek az áldozat családjától, vagy más érintett személyektől.⁴² Ha komolyabb bűncselekmény történt, akkor a kerületi vezető kiküldött egy személyes képviselőt, aki kivizsgálta a bűncselekmény helyszínét, tárgyi bizonyítékokat gyűjtött és kikérdezte a tanúkat; nem úgy, mint a polgári eljárás és a kisebb bűnök esetén, ahol a kérelmezőnek kellett a bizonyítékokat bemutatnia.⁴³ Ha emberölés történt, akkor a képviselőnek viaszpecséttel le kellett zárnia a tett helyszínét (ez nem volt feltörhetetlen, ugyanis voltak olyan esetek amikor a hivatalos személyt megvesztegették). Tibetben a bírók a gyér tárgyi bizonyítás dacára általában meg voltak győződve a vádlott személy bűnösségéről, amit az is bizonyít, hogy a tárgyalás közben a vádlottat nem ritkán (és különösebb lelkifurdalás nélkül) megkorbácsoltatták.

A szerző nézőpontja szerint a *tibetiek a jog alkalmazásában mindig figyelembe vették, hogy a bűnösség nem állandó pszichés tényező, hanem a tisztánlátás hiánya, a tudat átmeneti elsötétülése miatt van jelen*. Ennek bizonyítására idéz egy legendát a *kóbor szerzetes*ről. A történet lényege sommásan a következő: egy szerzetes mindig elkóborolt a kolostorából, és időnként találtak nála idegen tárgyakat. Első felelősségre vonáskor még csak megígértették vele, hogy nem lop többé, és tanúval hitelesítették erre tett esküjét, azonban idővel újra, messzebb és messzebb csatangolt, akitől tudott, kisebb-nagyobb holmikat illetve ételt is lopott. Börtönbe záratták, megkorbácsoltatták, de ennek látszólag semmi hatása nem volt rá nézve, ugyanis mindig kiszökött és tovább bűnözött. Az ügye az egyik falu elöljárója elé került, aki intelligens, ravasz, de könyörületes ember hírében állt. Először a triviális megoldást választotta, és vasra verette. Mikor már az állandó bilincsre verés sem tudta a szerzetest tovább helyben tartani, megkérdezte tőle, hogy miért lop. A szerzetes azt felelte, hogy amíg a szülei házában élt, mindig finom ételeket ehetett, azonban ez a kolostorból hiányzik, ezért inkább lop, hogy

³⁹ Uo. 315.

⁴⁰ A. Tom Grunfeld: *The Making of Modern Tibet*. East Gate Books, London; NY, 1996. 23. ; French i.m. 315.

⁴¹ French i.m. 316.

⁴² Uo. 298.

⁴³ Uo. 275.

eleget eessen. Az előjáró erre hazaküldte az apjához, azzal az ígérettel, hogy dolgozni fog, de mivel a szülei elszegényedtek, már ott sem jutott neki elég étel, és elszökött. Az előjáró rájött, hogy a szerzetes tudata beszűkült, és úgy viselkedik, mint egy állat. Mikor megtalálta, megdorgálta, hogy következő életében a rossz karma miatt meg fog bűnhődni, ám végiggondolta, hogy a szerzetes valójában nem rossz ember. Az ő családja gazdag volt, számtalan szolgálával, ezért befogadta ő maga a szerzetest, adott neki étel-italt, és munkára bírta. Az egykori tolvaj szerzetesből jó munkája miatt később a falu megbecsült tagja lett, és mivel megkapta amire vágyott, már nem lopott többet.⁴⁴ Ez a történet idealisztikusan ábrázolja a buddhizmusból ismert ok-okozat törvényét, a szereplők is archetipikus módon vannak lefestve (kétséges, hogy egy igazi szerzetes bármikor is ki tudott volna szabadulni a bilincsből, és nem törte volna kicsit sem meg a büntetés; illetve hogy a döntőbíró személyes garanciát vállaljon egy bűnelkövetőért), viszont kiválóan illusztrálja azt, hogy minden egyes ügy, minden cselekedet – akár bűncselekmény – első sorban az abban résztvevők tudatában gyökerezik, és tartós változást csak a belülről jövő, mély tudati változás tud okozni.

A büntetőügyekben ugyanúgy szokás volt a bírót látogatni, mint a polgári ügyek esetében. Így tehát a szegényebb bűnözők, vagy akinek nem volt képviselője, hátrányosabb helyzetből indultak, mint a tehetősebbek. A büntetés célja egyrészt az okozott kár elhárítása és a társadalom rendjének, harmóniájának helyreállítása, másrészt az elrettentés volt.⁴⁵ Tibetben a törvénykönyvek nem írtak elő különböző bűncselekmények esetén konkrét büntetési nemeket, a döntés a bíróra volt bízva (ebben látszólag ellentétes a szomszédos országok, mint a császárkori Kína gyakorlatával, ahol minden bűncselekmény büntetési tétele rögzítve volt, de úgy ahogy a joggyakorlatban a kínai bírók is jóval rugalmasabbak voltak a törvény betűjénél, úgy a tibeti rendszer is vélhetőleg kevésbé volt véletlenszerű, voltak rögzült döntési szokások.) A főbb büntetések a *pénzbüntetés*, *munkabüntetés* és a *korbácsolás* voltak.⁴⁶ A társadalmi megszégyenítés érdekében mellékbüntetésként gyakran használtak még *lábbilincseket* és a kínai típusú *nyak-kalodát* is.⁴⁷ Börtönbe nem szívesen küldték az elítélteket, főleg mert gazdaságtalan lett volna sok börtönt fenntartani. *Halálbüntetést* csak a legritkább esetben alkalmaztak, mert úgy vélték, hogy a kivégzett elítélt rosszabb helyzetbe fog újjászületni, míg ha életben hagyják, adnak neki esélyt hogy az okozott kárt helyre tegye, és így javítson a karmáján. A legszigorúbb büntetés a *vérbosszú* (talio) volt, ami abból állt, hogy az elítéltnak kivájták a szemét, elvágták mindkét lábón az Achilles-ínt és levágták a kezét. Ezt a 20. sz.-ban már jellemzően nem alkalmazták, mert barbár szokásnak találták. A gyilkos, miután megfizette a *tong* vérdíjat és az esetlegesen felmerült (pl. temetés) költségeket az áldozat családjának, jellemzően korbácsütéseket aztán meghatározott számú évig vagy életfogytig tartó kényszermunka-büntetést kapott, amelyet a lakóhelyétől távol élő család szolgálatában kellett töltenie.⁴⁸ A közösség dönthetett úgy is, hogy az elítéltet *száműzik* az adott faluból, városból.

Tibetben viszonylag kevés katona és rendőr volt a népességszám arányában. Míg Lhászában és más városokban volt rendőrség, vidéken gyakorlatilag nem. Ennek oka, hogy a tibeti rendszerben számítottak az állampolgárok kooperációjára; a vidéki birtokokon a birtok intézőjének a feladata volt a viták és a kisebb bűncselekmények elsimítása. Ez felmentette a központi kormányt az alól, hogy mindenhová rendőröket kelljen telepíteni, és arra is

⁴⁴ French i.m. 73.

⁴⁵ Uo. 319.

⁴⁶ Uo. 323-325.

⁴⁷ ang. *wooden neck cangue*, French i.m. 325.

⁴⁸ Uo. 325.

magyarázatul szolgálhat, hogy egy ilyen kis létszámú (pár száz tisztviselőből álló) államapparátus hogyan tudta ellátni emberek millióinak kormányzását. A katonák is néha részt vettek a büntetés-végrehajtásban. A tibeti hadsereg létszáma alacsony volt, még az 1950-es években is csak pár ezer fő.⁴⁹ Az országban a legfőbb rendőri szervezet a lhászai rendőrség volt. Az ő feladataik az utcai járőrözés és a bíróságon az elítéltek kísérése illetve a büntetések végrehajtása voltak. Ritkán tartóztattak le embereket, kivéve ha azok az utcára ürítettek, eldobálták a szemetet, garázda módon viselkedtek vagy a boltokból loptak.⁵⁰ Ha a rendőrség beszélt az elkövetővel és meg tudták oldani az ügyet, akkor nem vitték be az őrsre. Ha az ügy súlya olyan volt, vagy az illetőt többször elkapták kisebb bűnök vagy szabálysértések miatt, akkor bevitték az őrsre, ahol kikérdezték. A rendőrség bírói engedély nélkül nem alkalmazhatott korbácsot, de kis bűncselekmények esetén az elkövetőt bambusz bottal üthették.⁵¹

Záró gondolatok

Talán a legkülönlegesebb aspektusa a tibeti jogrendszernek, hogy nagyjából hasonlóan működött még az 1950-es években is, mint az 1600-as években. Az évszázados törvénykönyvek, jogi szólásmondások, és vallási okfejtések alapján döntöttek el a jogi ügyeket. A bírák precedensek vagy büntetéskiszabási normák híján, ismételten kikérdezték a feleket, megvizsgálták a bizonyítékokat, és aztán az összes elemet számításba véve hozták meg ítéleteiket. A polgári ügyekben a felek szabadon elutasíthatták az ítéletet, míg a büntetőügyekben a vádlottak már a tárgyalóterembe való belépés pillanatában bűnösnek voltak tekintve. A tibetiek küzdöttek a konfliktusból eredő vallási rosszallás és megbélyegzés ellen, ezért amennyire csak lehetséges volt számukra, kerültek a formális jogi eljárásokat. A jogrendszerben nagy potenciális korrupció és ellentmondások uralkodhattak, ennek ellenére jól működött egészen 1959-es eltörléséig.

Rebecca French könyve a maga több mint 400 oldalas terjedelmével hitelt érdemlően, sőt helyenként filozofikus stílusban, nyelvezetben tárja eléink a Világ Tetejének antik gyökerű jogát. Ez (az antropológiai terepmunka nehézségein felül) azért is briliáns erőfeszítés, mert – mint írta – első körben a tibetiek, akikkel beszélt, nem is voltak tisztában a „jog” fogalmával a modern, nyugati értelemben.⁵² Aztán mikor megkérdezte őket azokról a szabályokról, amelyek a világi életet irányítják, akkor megdöbbenve tapasztalta, hogy milyen konkrét és szerteágazó polgári, közigazgatási vagy akár büntető normák voltak már több száz éve hatályban az elszigetelt országban. A mű szerkesztése a hosszas bevezető részen túl öt fő egységre tagolódik. Az *első rész* Tibet háttérével, történetével és az ott élő emberek életviszonyaival foglalkozik. A *második rész* címe a Jog kozmológiája (Cosmology of Law), amelynek célja, hogy levezesse, a buddhista alapelvek hogyan hozták létre, hogyan befolyásolták a tibeti törvényeket, jogi szemléletmódot, illetve a bírósági eljárásokat is bemutatja. A *harmadik rész* a vidéki birtokok és nomádok szokásait mutatja be, a *negyedik* a központi állam és a bürokrácia legfontosabb szerveiről ad képet. Az utolsó, *ötödik rész* a büntető eljárásokról és a hivatalnokokról szól. A műben szerepeltetett és megszólaltatott tibeti szerzetesek vagy hivatalnokok, mint például a már említett *Kungola Thubten Sangye* (aki magát mindvégig egyszerű szerzetesnek tartotta, bár fiatalkorában szolgálta a 13. Dalai Lámát, segített a 14. Dalai Láma inkarnációjának megkeresésében, ahol találkozott Csang Kaj-Sekkel, és fontos hivatalnoki pozíciókat töltött be

⁴⁹ French i.m. 323; Goldstein i.m. 25.

⁵⁰ French i.m. 261.

⁵¹ Uo. 262.

⁵² Uo. 9-17.

a tibeti kormányzatban, majd a jelenlegi Dalai Láma szolgálatában vesztette életét), vagy a jégesőt elhárító tantrikus bölcs, a *Selkhar-i láma* élettörténeteinek keresztül betekintést nyerhetünk nemcsak a jog, hanem a tibeti életviszonyok, szokások, vallásilag determinált szertartások és aktusok rejtélyes világába is.

French-et egyedül az a védhető kritika érte írásával kapcsolatban, hogy túlzottan jóhiszemű, és szóról szóra elhiszi azt, amit a tibetiek (elsősorban a misztikus képességekről, de a Dalai Láma vezette előző rendszerbeli bürokrácia jóságáról, hatékonyságáról és saját erkölcsös természetükről) mondanak. Ez a vélemény többek között arra a „traumára” is vezethető vissza, hogy a huszadik század végéig (amikor az utazás könnyűszerrel megoldhatóvá vált) a nyugati utazók és a hollywoodi média úgy állította be Tibetet, mint a mágikus országot, ahol az egyszerű földműves is mély bölcsességgel rendelkezik, a lámák és szerzetesek pedig egyenesen olyan megvilágosodottak, akiknek nem okoz gondot villámot szórni a kezükből. Ez a kép természetesen sántít, hiszen a tibetiek is nagyjából hasonló problémákkal küzdöttek, mint a többi környező nép. Viszont azóta már egyes kutatások is bizonyították a tibeti buddhista meditáció és egyéb gyakorlatok jótékony szellemi hatásait. Ilyen szempontból tehát érdemes megfontolni, hogy hiteles, amit a több évezredes hagyománnyal rendelkező nép a világ illúzió mivoltáról, a hitről, a jogról és egyéb kozmológiai kérdésekről gondol, abban a reményben, hogy az összehasonlító módszer erejét használva a nyugati jogrendszereket is sikerül megjobbítani, egy csiszolt kozmológia részévé tenni. E sorok írója nyugodt szívvel ajánlja ezt a hiánypótló könyvet nemcsak a szűkebb szakmai közönségnek, hanem az összehasonlító jog és a keleti kultúrák, jogrendszerek világa iránt érdeklődőknek is.